

Jusuf H. Mujkić, *Zavidovići kroz historiju: društveno-ekonomski i kulturni razvoj na području zavidovičke općine od polovine XV do kraja XX vijeka*. Knj. 3., *Odborbeno oslobodilački rat 1992-1995. godine na području zavidovičke općine*. Jusuf H. Mujkić - Zavidovići: Općina, 2009. - 758 str.

Zavidovići, grad drveta, čiji se urbani dio smjestio između dva ušća na rijeci Bosni, ovim su djelom dobili i treći tom monografije grada. U ovoj se završnoj i opsežnoj knjizi obrađuje period odborbeno-oslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini 1992-1995. godine na području Zavidovičke općine.

Autor je nastojao temu cjelovito obraditi, utvrditi uzroke, povod, tok borbenih djelovanja i posljedice koje je ovaj rat izazvao. Knjigu je podijelio u pet cjelina. Prvi dio je uvodni i čitatelja u najkraćim crtama upoznae sa društveno-ekonomskim i političkim uvjetima u Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji i Socijalističkoj republici Bosni i Hercegovini koji su neminovno vodili u oružane sukobe. U ovom kratkom presjeku autor je uspio navesti neka važnija, velika i kompleksna pitanja koja u bosanskohercegovačkoj nauci nisu dovoljno obrađena, a zaslužuju ozbiljniji tretman: proces disolucije SFRJ, uzrok i karakter rata u BiH, uloga dobrovoljaca iz drugih zemalja, uloga Međunarodne zajednice, posljedice rata, razvoj Armije Bosne i Hercegovine i mnoga druga.

U drugom dijelu ukratko su opisani politički odnosi na području Zavidovičke općine i priprema stanovništva za otpor agresiji. U Zavidovićima je neposredno pred prve višestranačke izbore formirano osam političkih stranaka, od kojih su na izborima najviše mandata osvojile nacionalne stranke, 84%. Stranka demokratske akcije Zavidovići osvojila je natpolovičnu većinu s 54 vijećnička mandata, dok je Srpska demokratska stranka osvojila 19, a Hrvatska demokratska zajednica 11 od ukupno sto mandata. Ove su tri nacionalne stranke na osnovu dogovora između svojih kandidata raspodijelile i funkcije u vlasti Općine, a srazmjerno toj podjeli i učešću u vlasti kasnije je tražena i podjela teritorije Zavidovića, što je, između ostalog, vodilo u ratni sukob. Pred sam početak ratnih djelovanja, koja su počela 29. maja 1992. godine napadom agresora na selo Smailbašiće, među stanovništvom u Zavidovićima vlada ratna psihoza. Jugoslavenska narodna armija, ili ono što je od nje ostalo, dijelila je naoružanje isključivo srpskom stanovništvu, od kojeg je znatan broj (ali ne svi!) pripadnika odselio iz grada, uglavnom na područje sela Vožuće. Pogibija Jusufa Mu-

stafića, na straži, u ponoćnim satima 18. maja 1992. godine na Koti 715, momenat je koji je nagovijestio da će se najcrnje slutnje stanovništva početi ostvarivati. Branioci Zavidovića početak rata dočekali su nedovoljno organizirani i potpuno nenaoružani.

Dvije tematske cjeline koje razmatraju ulogu organa vlasti u mobilizaciji svih potencijala u suprotstavljanju agresoru, vojno organiziranje stanovništva, odbranu i oslobodjenje Zavidovića, u prvom planu zauzimaju najviše prostora u knjizi. U ovim poglavljima, trećem i četvrtom, do izražaja dolazi trud i ogromno zalaganje koje je autor uložio u pisanje ove knjige, i upravo je kroz ove stranice napravljen određeni pomak i dat veliki doprinos u izučavanju ovog perioda. Svojim je istraživanjem i korištenjem materijala koje nude Arhivi Armije Republike Bosne i Hercegovine, Općine Zavidovići, Stranke demokratske akcije, Ratne bolnice Zavidovići, publikovani izvori i pojedini listovi, Mujkić čitatelju ponudio na uvid mnoštvo detalja, informacija, datuma, događaja, ličnih imena, tabelarnih prikaza, koji ponekad i umanjuju publicističku vrijednost knjige, ali u isto vrijeme predstavljaju nužne informacije koje će budući istraživači ove ili sličnih tema morati uzeti u obzir.

Ratni organi vlasti u Zavidovićima su umjesto dvadeset i dvije mjesne zajednice, koliko ih je bilo prije rata na prostoru općine, morali formirati devet ratnih savjeta na prostoru koji agresor nije okupirao. Općinski sekretarijat za narodnu odbranu 13. aprila 1992. godine uputio je vojnim obveznicima proglas kojim se moraju prijaviti u jedinice Teritorijalne odbrane. Pri Općinskom štabu Teritorijalne odbrane formirane su odgovarajuće samostalne jedinice i nekoliko odreda. Krajem 1992. godine formirana je 318. brdska brigada. Operativna grupa *Bosna* formirana je radi efikasnijeg borbenog djelovanja, ukinut je Općinski štab TO, od čijih je jedinica formirana 320. brdska brigada, koja će biti objedinjena s 318. brdskom brigadom u 328. brdsku brigadu. Negdje sredinom 1994. godine formiran je 4. manevarski bataljon, a ubrzo je i Operativna grupa *Bosna* preformirana u 35. diviziju kopnene vojske, čime je u najkraćim crtama opisano organiziranje jedinica Armije Republike Bosne i Hercegovine na zavidovićkom području. U odbrani Zavidovića, a time i Bosne i Hercegovine, veliku je ulogu imalo i civilno stanovništvo. Tom "pozadinskom" segmentu odbrane autor je posvetio značajan prostor u knjizi. Nakon uspostave linija odbrane važnu i odgovornu ulogu u zaštiti civilnog stanovništva imaju vatrogasne jedinice i Opštinski centar za obavještanje, koje su tokom agresije vršile specifične i složene zadatke. Od samih nagovještaja i početaka ratnih dešavanja organima vlasti općine veliki je problem bio pitanje smještaja izbjeglica, a kasnije, tokom rata, raspodjela hrane i životnih namirnica koje su građani primali od humanitarnih organizacija poput UNHCR-a, Crvenog krsta, Merhameta, IGASA-e, te mnogih privatnih doprinosa od građana Italije, Luksemburga, Njemačke. Da bi se što efikasnije rukovodili i izvršavali određeni zadaci koje nameće ratno stanje, Predsjedništvo Skupštine općine Zavidovići imenovalo je krizne štabove u privrednim organizacijama. U Industrij-

skom preduzeću *Krivaja* početkom rata metalski radnici samoinicijativno su izradili puške i eksplozivne naprave, a već od 1. augusta 1992. godine organiziran je poseban pogon namjenske proizvodnje, te je ubrzo u saradnji sa Ministarstvom odbrane BiH i zeničkom *Željezom* započeta proizvodnja granata i tromblona. Armija BiH je pomagana i materijalno i novčano. Preduzeće *Ziko* za Armiju BiH proizvodilo je maskirne uniforme, te svojim radom pomagalo proizvodnju obučarske radionice. Uprkos ratnim okolnostima radnici *Gradske pekare*, *Prevoza putnika*, *Radnika* izvršavali su svoje obaveze, te su kroz čitav ovaj period bili na usluzi Zavidovićanima.

U knjizi je relativno dobro zastupljeno i istraženo i stanje u obrazovnim i kulturnim institucijama, osnovnom i srednjem školstvu tokom ratnih godina 1992-1995. Posebno je potpoglavlje posvećeno djelovanju, organiziranju i radu *Ratne bolnice Zavidovići*, koja je bila smještena u objektu hotela *Kristal* i radila je od juna 1993. do oktobra 1995. godine, često granatirana, paljena. U toku svog postojanja zbrinula je oko 3000 ranjenika, u njoj je uspješno izvršeno 800 operacija i oko 100 amputacija.

Autor je iscrpno analizirao proces organiziranja odbrane i oslobođenja teritorije općine Zavidovići. Odbrana je organizirana u nekoliko teritorijalno kompaktnih dijelova koji su tvorili veću cjelinu. Svaki je ovaj dio teritorije Zavidovića imao određeni operativno-taktički značaj i svaki je specifičan po sebi. Ističe važnost pravovremenog zaposjedanja određenih dominantnih trigonometrijskih tačaka i putnih komunikacija koje pružaju efikasniju mogućnost odbrane teritorije. Intenzivne ratne operacije na teritoriji Zavidovića počinju 29. maja 1992. godine napadom agresora na selo Smailbašiće. Tada uspostavljena linija odbrane na tom mikropodručju nije se značajnije mijenjala sve do operacije *Brana 94*. Prva ratna djelovanja na području Vozuće počela su gotovo mjesec kasnije, krajem juna 1992. godine, i to napadom jedinica Opštinskog štaba TO Banovići na Željovu, a lokalno se srpsko stanovništvo povuklo prema Vozući, pri čemu su vojne jedinice pljačkale, palile i uništavale civilne objekte. Ovo je područje od izuzetnog strategijskog značaja za agresora budući da je ovuda mogao prolaziti koridor koji bi spojio Romaniju i Bosansku krajinu. Gostovičko je područje, s druge strane, specifično po tome što predstavlja kompaktnu geografsku cjelinu, nacionalno izmiješanog sastava, koja je i po površini i po naseljenosti najveća na području Zavidovića. Sukobi počinju nakon što stanovništvo srpske nacionalnosti naoružano oružjem JNA postavlja prve barikade na pojedinim punktovima uz potok Gostović već za vrijeme trajanja Referenduma građana Bosne i Hercegovine 29. februara na 1. mart 1992. godine. Linija odbrane ovdje je imala dužinu od dvadesetak kilometara. U postavljanju odbrambenih linija, koje su u odnosu na agresora bile u povoljnijem taktičkom položaju, pristupilo se profesionalno i u skladu s pravilima vojne doktrine. Mikropodručje, odnosno selo Rujnica leži na komunikaciji od značajnog taktičko-operativnog značaja. Ekonomski dosta nerazvijeno, s malim poljoprivrednim kapacitetima, stanovništvo je orijentirano na industriju

ili je odlazilo na rad u druge republike ili u inostranstvo. Ratna djelovanja na ovom području počinju već u junu 1992. godine napadom agresorskih jedinica na selo Blizna. Autor piše i o “kontaktima” s agresorom radi šverca i trgovine cigaretama, koji su imali pogubne posljedice po položaje odbrane, a time i po stanovništvo obližnjih sela. Veoma značajna, *Kota 715*, nalazila se na području Hajdarovičko-podsijelovskog reiona odbrane. Prva značajnija borbena djelovanja agresora s ciljem zauzimanja ovog područja i “Kote”, a time i dobijanja mogućnosti da se Zavidovići izravno tuku, počinju u januaru 1993. godine. Napadi se nastavljaju kroz februar i mart mjesec, intenziviraju se u junu 1994. godine. Uz ogromne ljudske napore i žrtve *Kota* nije pala, agresor je odbijen. Mujkić napominje kako je posljednji zaista težak i kritičan dan u odbrani Zavidovića bio 26. septembra 1993. godine, kada je neprestano granatirano uže i šire područje gradskog naselja i sve linije odbrane. Nakon intenzivnog djelovanja kroz čitavo proljeće i ljeto, u septembru se agresor na grad obrušio svim raspoloživim sredstvima, tenkovima, topništvom i pješadijom. Interesantno je da su (samo slučajem bezuspješno) korištena i ratna propagandna sredstva u pokušaju da se slomi moral branitelja i stanovništva Zavidovića pred nastupajuću zimu.

Operacijama *Farz-95* i *Uragan-95* Armija Bosne i Hercegovine uspješno je oslobodila privremeno zaposjednutu teritoriju Vozuće 10. septembra 1995. godine, a oslobađanjem Blizne i trigonometrijske tačke 645, samo pet dana kasnije, konačno je oslobođena teritorija Zavidovičke općine.

U petom, posljednjem dijelu knjige autor se posvetio pitanju ljudskih žrtava i materijalnog razaranja tokom ratnog perioda. U ovaj je dio uvršten i *Rezime* te *Summary*, *Tumač kratica*, *Biografski podaci o autoru*, *Izvori literature*, *Pjesme posvećene borcima*, *Fotografije boraca*. U *Prilozima* je autor iznio spiskove poginulih boraca i civila, spisak činovanog oficirskog kadra zavidovičkih jedinica Armije Bosne i Hercegovine, te spisak boraca Opštinskog štaba TO Zavidovići, 318, 320. brdske brigade i objedinjenih ovih sastava u 328. slavnoj brdskoj brigadi Zavidovići.

Autor je uložio ogroman napor i u djelu iznio mnoštvo vrijednih informacija koje same po sebi mogu poslužiti kao čvrst temelj za buduća istraživanja ove problematike. Obim djela i široki spektar tematike koju autor dotiče nudi prostora za dublje ulaženje u problematiku i određena pitanja koja se nameću kod izučavanja ovog burnog perioda i historije pojedinih gradova. Zavidovići su marljivim radom i zalaganjem autora kroz ovaj projekt dobili monografiju koja pojedinim svojim dijelovima doprinosi bosanskohercegovačkoj historiografiji ■

Edin Omerčić